

*І. В. Ушаков,
аспірант, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту;
старший науковий співробітник відділу аналізу та узагальнення інформації
навчально-наукового центру підготовки офіцерів для багатонаціональних штабів,
Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-0231-085X*

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.24.103

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В УКРАЇНІ

*I. Ushakov,
Postgraduate student, Institute of public administration and research in civil protection; Senior Researcher
of the lessons learned branch of the multinational staff officer training and research centre,
National defence university of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy,
The National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy, Kyiv*

NORMATIVE-LEGAL REGULATION OF THE IMPLEMENTATION OF CIVIL-MILITARY COOPERATION IN UKRAINE

У статті проаналізовано нормативно-правові документи з цивільно-військового співробітництва в Україні. Використано порівняльний та контент-аналізи нормативно-правових документів України та документів Організації Об'єднаних Націй, Північноатлантичного альянсу та провідних країн світу при їх застосуванні у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки, у ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, гуманітарних операціях з метою формування теоретичної основи для удосконалення нормативно-правової бази України в згаданій сфері в умовах відбиття зовнішньої збройної агресії з боку Російської Федерації.

Визначено, що Цивільно-військове співробітництво є найбільш ефективним та результативним сегментом відносин між суспільством і збройними силами, а також між збройними силами і політичною владою, узв'язку з чим є стандартною функцією збройних сил держав-членів НАТО, яка виконується їх органами військового управління, військовими частинами та підрозділами на тактичному, оперативному і стратегічному рівнях, як у місцях їх постійної дислокації, так і у операційних районах (зонах ведення бойових дій).

This article analyzes the legal documents on civil-military cooperation in Ukraine. Comparative and content analyzes of normative and legal documents of Ukraine and documents of the UN, the NATO and leading countries of the world are used in their application in international peacekeeping and security operations, in man-made and natural emergencies, humanitarian operations to formation of a theoretical basis for improving the regulatory framework of Ukraine in this area in terms of repelling external armed aggression by the Russian Federation.

Civil-military cooperation has been identified as the most effective and efficient segment of the relationship between society and the armed forces, as well as between the armed forces and political authorities, and is therefore a standard function of the armed forces of NATO member states, military units and subdivisions at the tactical, operational and strategic levels, both in their places of permanent deployment and in operational areas (combat zones).

It is proposed to continue the study and implementation of the experience of the relevant structures of the UN, NATO, EU and leading countries in the world in order to form a modern domestic model of the CIMIC institution. Generalization and implementation of the experience of the CIMIC helps to increase the effectiveness of the CIMIC measures, to form a positive image of the Armed Forces of Ukraine, to reduce the training time of the CIMIC specialists and to acquire professional skills these specialists, expanding the arsenal of theoretical means of describing the application of the Armed Forces of Ukraine, State Emergency Service of Ukraine and other military formations of the state.

During its existence, the CIMIC units of the world's leading countries have proven their effectiveness in their use in peacekeeping operations and gained unique experience, which certainly deserves attention in the process of reforming and developing the Armed Forces of Ukraine, during the training peacekeeping contingents, taking into account the course chosen by our country for Euro-Atlantic integration, strengthening the humanitarian component of the Armed Forces of Ukraine, improving the system of democratic civilian control over the Armed Forces of Ukraine.

Ключові слова: цивільно-військове співробітництво, нормативно-правове регулювання, державне регулювання.

Key words: civil-military cooperation, normative-legal regulation, state regulation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ АБО ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Скориставшись зарубіжним досвідом, отриманим під час участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки (далі — МОПМБ), у Збройних Силах України (далі — ЗС України) в травні 2014 року було започатковано створення структур цивільно-військового співробітництва (далі — ЦВС) [1].

Але цей досвід був притаманний лише для МОПМБ. Випадків застосування структур ЦВС на території всередині держави для військових або антитерористичних операцій з відбиття збройної агресії зафіксовано не було.

Методичні основи організації ЦВС ООН, НАТО та ЄС ще не повністю адаптовані до нормативно-правової бази України, що вимагає розробки конкретних механізмів реалізації ЦВС в Україні.

Дослідження з даної тематики зумовлено потребами подальшого удосконалення та розвитку нормативно-правової та методичної бази ЦВС в Україні шляхом узагальнення нормативно-правової бази діяльності ЦВС ООН, НАТО та провідних країн світу при їх застосуванні у МОПМБ, у ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, гуманітарних операціях та визначенні рекомендацій щодо його застосування при розвитку вітчизняного нормативно-правового забезпечення, формування політики та діяльності ЦВС ЗС України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, У ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ЦІЄЇ ПРОБЛЕМИ

Серед дослідників цивільно-військового співробітництва в Україні слід відзначити І.М. Коропатніка; О.О. Ноздрачева; В.В. Попова; О.В. Минька; Ю.А. Калагіна; О.Ф. Сальнікову; Н.В. Васюкову тощо. Однак актуальність та проблематика теми статті потребують подальшого дослідження у цій сфері.

МЕТА СТАТТІ

У цій статті автор ставить за мету дослідити нормативно-правове регулювання реалізації ЦВС в Україні з метою подальшого удосконалення його механізмів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Досвід ЦВС США в рамках Північноатлантичного альянсу та його переосмислення в 90-ті роки ХХ ст. стали головним надбанням в області кризового реагування НАТО. Виділявся окремий блок з системи багатонаціональних оперативних сил НАТО, в обов'язки якого входили виключно функції взаємодії з цивільними організаціями. Функцією такого блока мало стати налагодження контактів та надання місцевій владі та міжнародним і неурядовим організаціям технічної, координаційної, інформаційної та іншої підтримки.

Україна долучилася до миротворчої діяльності в 1992 році. За цей період набула значний досвід у сфері підготовки національних контингентів та персоналу, участі у МОПМБ, організації та виконання заходів ЦВС на тактичному рівні, використовуючи при цьому методологічну та нормативно-правову базу ЦВС ООН, НАТО, ЄС та найбільш розвинутих країн світу.

При створенні структур цивільно-військового співробітництва в ЗС України, ще у 2014 році, метою ЦВС було визначено створення сприятливих умов для виконання покладених на ЗС України, Державну службу з надзвичайних ситуацій України та інших військових формувань держави завдань за рахунок максимально повного співробітництва військового командування з цивільним населенням.

Пакет цільових нормативних документів, що використовується для правового регулювання застосування ЦВС включає три основні блоки документів: концептуально-установчі, доктринальні і процедурно-процесні акти.

Законом України "Про боротьбу з тероризмом" [2] визначено умови залучення ЗС України до вирішення питань внутрішньої безпеки в разі виникнення терористичних загроз безпеці держави із-за меж України, що дозволяє застосовувати ЦВС в антитерористичній операції (далі — АТО) (а пізніше, після 30 квітня 2018 року, в операції Об'єднаних сил (далі — ООС).

Частково актуалізовані питання з ЦВС у сфері загальної підготовки військовослужбовців ЗС України для участі в МОПМБ [9]. З метою забезпечення підготовки фахівців ЦВС ЗС України розроблено освітній стандарт відповідно до вимог ООН та НАТО.

Мету, основні принципи організації, функції, сутність та складові системи ЦВС, основні методи та складові оцінки цивільного середовища, завдання, порядок організації та здійснення ЦВС ЗС України визначено у відповідних керівних документах. Базовими документами для використання на цей час є: доктрина "Цивільно-військове співробітництво" від 02.07.2020 р. [3]; наказ Генерального штабу Збройних Сил України "Про затвердження Тимчасової настанови з цивільно-військового співробітництва" від 02.04.2019 р. № 131 [4]; наказ Генерального штабу Збройних Сил України "Про затвердження Тимчасової настанови з оцінки цивільного середовища" від 24.04.2019 р. № 159 [5]; "Методичний посібник для військ (сил) з питань цивільно-військового співробітництва" [6] та навчальний посібник НУО України ім. Івана Черняхівського "Цивільно-військове співробітництво за стандартами НАТО" [7].

Зокрема, у Доктрині ЦВС розглянуто особливості організації ЦВС у різних формах застосування ЗС України; розкрито сутність та основні шляхи розв'язання комплексних міжвідомчих питань (супутніх завдань); окреслено роль та місце ЦВС під час повсякденної діяльності та у ході застосування ЗС України та інших складових сил оборони у разі збройної агресії в будь-яких її формах і проявах, зокрема у формі гібридної війни, або збройного конфлікту [3].

Тимчасову настанову з ЦВС у ході підготовки та застосування ЗС України [4] розроблено у відповідності до вимог STANAG 2509 [8] та практичного досвіду отриманого при виконанні завдань в АТО/ООС на сході України.

Проте методичні основи організації ЦВС ООН, НАТО та ЄС ще не повністю адаптовані до нормативно-правової бази України, що окреслює необхідність розвитку нормативно-правової бази ЦВС в Україні.

Фахівцями з розробки доктринальних документів Об'єднаного командування НАТО Брюсселю, у рамках надання дорадчої допомоги з підготовки фахівців ЦВС, було запропоновано бачення системи ЦВС (для національних потреб) у ЗС України, оптимізоване для сучасних викликів та загроз. Ці пропозиції спиралися на такі фактори:

ЦВС у ЗС України носить національний характер (на відміну від ЦВС у МОПМБ);

ЦВС у ЗС України будуть притаманні ті ж функції, що і ЦВС за стандартами НАТО: в зоні першочергової уваги буде місцеве населення та органи місцевої влади, незалежно від їх ставлення (нейтрального чи агресив-

ного) до представників ЗС України. У свою чергу, військові мають враховувати специфіку регіону — делікатні теми для обговорення, релігійні чи культурні фактори, під час контактів з цивільним населенням та представниками місцевої влади;

на державну владу покладаються обов'язки з організації, координації та проведенні програм, направлених на надання гуманітарної допомоги, як це покладається на приймаючу країну у зоні проведення МОПМБ. Застосовується принцип: чим більш розвинені та налагоджені державні структури, тим більш керівну роль вони відіграватимуть у цьому процесі;

координація діяльності з міжнародними та неурядовими організаціями залишається такою самою, як у МОПМБ та має на меті мінімізацію або уникнення конфліктних ситуацій.

відсутність фінансового ресурсу у представників ЦВС ЗС України;

офіцери підрозділів ЦВС активно працюють над залученням ресурсів міжнародних організацій та неурядових громадських об'єднань, державних структур для відновлення інфраструктури Донбасу.

У процесі створення та налагодження системи ЦВС ЗС України використовувалася досвід та напрацювання, які мають Велика Британія, США, Канада, Нідерланди та країни Скандинавії. Саме вони є законодавцями стандартів цивільно-військового співробітництва Північно-атлантичного альянсу. Їхній досвід в колишніх республіках Югославії, Іраку, Афганістані та країнах Африки є дуже цінним та являє собою чіткий, відпрацьований механізм взаємодії військового та цивільного компонента під час збройного конфлікту.

Проводячи паралель між діяльністю у складі Багатонаціональних сил в Іраку та специфікою виконання завдань у зоні АТО/ООС, фахівці підрозділу ЦВС ЗС України одразу відзначили суттєву різницю: у виконанні завдань важливу роль відіграє наявність у командирів певних ресурсів. Наприклад, якщо в Іраку командир українського миротворчого контингенту мав у розпорядженні щомісячний запас у 200 тисяч доларів, що надходив від Багатонаціональних сил та уряду США, а також багатомільйонні гранди на будівництво та відбудову інфраструктури населених пунктів у своїй зоні відповідальності, то в зоні проведення АТО/ООС у командирів такий ресурс відсутній.

Тому офіцери підрозділів ЦВС активно працюють над залученням ресурсів міжнародних організацій та неурядових громадських об'єднань, державних структур для відновлення інфраструктури Донбасу. Зокрема, налагоджена тісна співпраця з міжнародними організаціями "Лікарі без кордонів", "Данська рада у справах біженців", "Данська рада з питань розмінування", всіма департаментами ООН, Міжнародним комітетом Червоного Хреста, волонтерськими організаціями України та міста, завдяки яким надається допомога мешканцям Донбасу.

Відповідно до підходів НАТО ЦВС розглядається як окремий вид оперативного забезпечення військових операцій (J-9) та визначається як координація і співробітництво в інтересах виконання завдань військ (сил) між командуванням сил НАТО і цивільними, включаючи як

місцеве населення і місцеві органи влади, так і міжнародні урядові та неурядові організації, а також інші організації та агентства.

Метою ЦВС є встановлення та підтримка максимально повного співробітництва цивільного населення і установ з військовими структурами в межах зони конфлікту для створення найбільших моральних, матеріальних і тактичних переваг над противником при розв'язанні кризової ситуації.

ООН розглядає ЦВС як координацію зусиль цивільної і військової сторін та їхню взаємодію для захисту і підтримки гуманітарних принципів, уникнення суперництва, мінімізації конфлікту та досягнення відповідних спільних цілей.

Попри різницю у поглядах ООН та НАТО на сутність ЦВС, механізм його реалізації має єдиний характер і полягає у взаємодії військового командування з усіма цивільними інституціями під час проведення операції за рахунок співробітництва, координації, двосторонньої підтримки, спільного планування та обміну інформацією з метою досягнення кінцевої мети операції.

Фахівці ООН та НАТО зазначають, що значна частина завдань може бути виконана без застосування військової сили або загрози силою, за рахунок узгодження дій військового командування з цивільним населенням. Такий спосіб є найбільш дієвим у сучасних умовах, коли фактори міжнародного гуманітарного права і поваги до цивільного населення відіграють вирішальну роль і накладають суттєві обмеження на способи застосування військ.

Згідно з Доктриною зі стратегічних комунікацій, затвердженою Головнокомандувачем ЗС України 12 жовтня 2020 року, ЦВС визначено складовою стратегічних комунікацій у ЗС України [10], відповідно до положень якої штаби усіх рівнів організують залучення сил та засобів інших видів забезпечення до виконання завдань ЦВС. Органи військового управління та підрозділи ЦВС проводять заходи стратегічних комунікацій за такими напрямками:

розповсюдження друкованих видань проукраїнської спрямованості серед місцевого населення групами цивільно-військового співробітництва (за попередньою домовленістю з редакцією газети "Голос України" 6 груп ЦВС щотижня доставляється по 500 примірників видання, 9 груп ЦВС отримують щотижня по 800 примірників безкоштовного додатку до газети "Факти", який має назву "Факти Донбас");

залучення засобів масової інформації до висвітлення діяльності ЗС України в зоні АТО/ООС (співпраця з телевізійними компаніями СТБ, 1+1, Інтер, Громадське ТВ, ВВС, CNN, Аль — Джазіра та іншими);

відновлення радіомовлення у районі проведення АТО (ще у 2016 році розпочато спільний проєкт Управління ЦВС та Благодійного фонду "МИР І КО" щодо розміщення на місцях стаціонарного базування груп ЦВС, у районі проведення АТО, портативних радіопередавачів потужністю 15 Вт, які транслюють програми військового радіо "Армія ФМ". 23 грудня 2016 року встановлено передавач та налагоджено трансляцію у населеному пункті Гранітне Донецької області та у радіусі 20 кілометрів);

гуманітарні та соціальні проєкти тощо.

Разом з цим групи ЦВС у районах проведення ООС на території Донецької та Луганської областей вимушені діяти у складних оперативних-тактичних та соціально-економічних умовах, що впливає на зміст заходів ЦВС, зокрема:

не виконання Мінських домовленостей протилежною стороною. Керівництво, тимчасово окупованих районів впевнено поводить себе, отримуючи цілковиту підтримку і практичну допомогу з боку Російської Федерації (далі — РФ): гуманітарні конвої з боєприпасами і продовольством, інструктори та регулярні підрозділи збройних сил РФ, що замасковані під "загони самооборони Донбасу" і воюють проти ЗС України, можливість лікування поранених бойовиків на території РФ та відновлення необхідної для продовження війни інфраструктури силами інженерних підрозділів збройних сил РФ;

незавершеність формування нормативно-правової бази, основним наслідком якої є наявність нерегульованих питань у системі взаємодії представників ЗС України та цивільних акторів;

недостатнє фінансування заходів ЦВС України, більша частина заходів якого реалізується за рахунок волонтерського руху;

майже повністю зруйнована інфраструктура на лінії зіткнення, де велись/ведуться бойові дії;

частина місцевих жителів не толерантно налаштована до присутності ЗС України та їх дій в зоні ООС;

присутність як українського, так і російського інформаційних контентів на лінії зіткнення;

наявність гуманітарних проблем місцевого населення, особливо в районі зони зіткнення (недостатня кількість їжі, питної води, медикаментів, предметів гігієни, житла тощо);

продовження обстрілів зі сторони незаконних збройних формувань, які так і не припиняються, незважаючи на Мінські домовленості, Спеціальну Моніторингову Місію ОБСЄ та функціонування Спільного центру з контролю та координації з питань припинення вогню та стабілізації лінії розмежування сторін.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Проведений аналіз засвідчує результативність роботи щодо розбудови та розвитку нормативно-правової бази ЦВС в умовах протидії гібридній агресії, а також необхідність продовження формування політики організованих дій у зазначеному напрямі й удосконалення цієї діяльності згідно з вимогами та викликами часу. Окрім цього, пропонується продовження вивчення та імплементації досвіду відповідних структур ЦВС ООН, НАТО, ЄС та провідних країн світу з метою формування сучасної вітчизняної моделі інституції ЦВС. Узагальнення та впровадження досвіду ЦВС сприяє підвищенню ефективності виконання заходів ЦВС, формуванню позитивного іміджу ЗС України, скороченню часу підготовки фахівців ЦВС та набуття професійної майстерності фахівцями з питань ЦВС, роз-

ширенню арсеналу теоретичних засобів опису застосування ЗС України, Державної служби з надзвичайних ситуацій України та інших військових формувань держави.

ЦВС є найбільш ефективним та результативним сегментом відносин між суспільством і ЗС, а також між ЗС і політичною владою, у зв'язку з чим є стандартною функцією збройних сил держав-членів НАТО, яка виконується їх органами військового управління, військовими частинами та підрозділами на тактичному, оперативному і стратегічному рівнях, як у місцях їх постійної дислокації, так і у операційних районах (зонах ведення бойових дій).

За час існування підрозділи ЦВС провідних країн світу вже довели свою ефективність при їх застосуванні у миротворчих операціях і набули унікального досвіду, який, безумовно, заслуговує на увагу в процесі реформування та розвитку ЗС України, при підготовці миротворчих контингентів, з урахуванням обраного нашою країною курсу на євроатлантичну інтеграцію, посилення гуманітарної складової у ЗС України, удосконалення системи демократичного цивільного контролю над ЗС України.

Література:

1. В зоні АТО розпочали роботу оперативні групи військово-цивільного співробітництва Збройних Сил України. URL: http://old.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=247494968&cat_id=248446171 (дата звернення: 31.07.2014).

2. Закон України "Про боротьбу з тероризмом". Відомості Верховної Ради України від 20.06.2003. 2003. № 25. Ст. 180.

3. Доктрина "Цивільно-військове співробітництво": затв. наказом Головнокомандувача Збройних Сил України від 02.07.2020 р.

4. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України "Про затвердження Тимчасової настанови з цивільно-військового співробітництва у ході підготовки та застосування Збройних Сил України" від 02.04.2019 р. № 131.

5. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України "Про затвердження Тимчасової настанови з оцінки цивільного середовища" від 24.04.2019 р. № 159.

6. Методичний посібник для військ (сил) з питань цивільно-військового співробітництва: затверджений Заступником начальника Генерального штабу Збройних Сил України від 03.09.2019 / Під заг. керівництвом О. Ноздрачова. Київ: Управління цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України, 2019. 167 с.

7. Цивільно-військове співробітництво за стандартами НАТО: навчальний посібник. К.: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2015. 87 с.

8. STANAG 2509 Edition 2. Allied Joint Doctrine for Civil-Military Cooperation. 8 February 2013. P. 6.

9. Наказ Міністерства оборони України від 18.01.2016 № 23 "Про затвердження Інструкції з підготовки та застосування національних контингентів, національного персоналу в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки". Офіційний вісник України від 04.03.2016. 2016. № 16. С. 329. Ст. 663. Кодакту 80815/2016.

10. Доктрина зі стратегічних комунікацій: затв. наказом Головнокомандувача Збройних Сил України від 12.10.2020 р.

References:

1. Ministry of Defence of Ukraine (2014), "Operational groups of military-civil cooperation of the Armed Forces of Ukraine started work in the anti-terrorist operation zone", available at: http://old.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=247494968&cat_id=248446171 (Accessed 10 Dec 2021).

2. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On the fight against terrorism", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrain, vol. 25, St. 180.

3. Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine (2020), "Doctrine of "Civil-Military Cooperation"", available at: http://stratcom.nuou.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/doktryna_cyvilno_vijskovogo_spivrobitnyctva.pdf (Accessed 10 Dec 2021).

4. General Staff of the Armed Forces of Ukraine (2019), Order of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine "On Approval of the Provisional Guidance on Civil-Military Cooperation in the Preparation and Use of the Armed Forces of Ukraine" of 02.04.19 № 131.

5. General Staff of the Armed Forces of Ukraine (2019), Order of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine "Temporary Instruction on the Assessment of the Civil Environment" of April 24, 19, no. 159.

6. Nozdrachov, O. (2019), *Metodychnyj posibnyk dlia vijs'k (syl) z pytan' tsyvil'no-vijs'kovoho spivrobitnytstva: zatverdzhenyj Zastupnykom nachal'nyka Heneral'noho shtabu Zbrojnykh Syl Ukrainy [Methodical manual for troops (forces) on civil-military cooperation]*, Upravlinnia tsyvil'no-vijs'kovoho spivrobitnytstva Zbrojnykh Syl Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

7. NUOU im. Ivana Cherniakhovs'koho (2015), *Tsyvil'no-vijs'kove spivrobitnytstvo za standartamy NATO [Civil-military cooperation according to NATO standards]*, NUOU im. Ivana Cherniakhovs'koho, Kyiv, Ukraine.

8. NATO (2013), "STANAG 2509 Edition 2. Allied Joint Doctrine for Civil-Military Cooperation", available at: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/757583/archive_doctrine_nato_cimic_ajp_3_4_9.pdf (Accessed 10 Dec 2021).

9. Ministry of Defence of Ukraine (2016), Order "On approval of the Instruction on training and use of national contingents, national personnel in international peacekeeping and security operations", *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy*, vol. 16.

10. Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine (2020), "Doctrine of strategic communications", available at: <http://stratcom.nuou.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%B7%D1%96-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96-%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9.pdf> (Accessed 10 Dec 2021).

Стаття надійшла до редакції 15.12.2021 р.